

DOĞU-BATI SÖYLEMLERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE - AVRUPA/AVRUPA BİRLİĞİ ALGILA(MALA)RI

Ebru OĞURLU*

ÖZET

Coğrafi kriterlere referansla kullanılan Doğu-Batı, Kuzey-Güney gibi tanımlamalar ve bu tanımlar çerçevesinde yapılan sınıflandırmalar ve ayrıştırmalar; özünde, bilinçli olarak tasarlanan ve kültürel ve sosyal kodlar aracılığıyla belli algıların, imgelerin ve imajların yaratılmasına hizmet eden siyasi sembollerdir. Bu çalışma, tarihsel perspektifte inşa edilen Doğu-Batı söylemlerinin günümüzdeki 'temsilcileri' konumundaki Türkiye ve Avrupa'yı merkezine alarak, uzun yıllardır farklı açılardan çalışılmakta olan Türkiye-Avrupa/Avrupa Birliği ilişkilerini dayatılan coğrafyanın karşılıklı imgeleme ve algılama üzerindeki etkisi çerçevesinde ve, ağırlıklı olarak, dış politika bağlamında tartışacaktır. Söz konusu tartışma günümüzde Türkiye ve Avrupa Birliği arasında yaşanan gerilimin iki taraf arasında, uzun zaman önce, görünürde coğrafya üzerinden yaratılan ancak özünde siyasi-kültürel-sosyal ve felsefi çağrışımları da içeren imgeler üzerinden sürdürülen bir rekabet ve çatışma olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Avrupa Birliği, Türkiye, Avrupa Kimliği, Avrupa Kültürü, Doğu-Batı, Coğrafya.*

ABSTRACT

PERCEPTIONS OF TURKEY AND EUROPE/EUROPEAN UNION WITHIN THE FRAMEWORK OF EAST-WEST DISCOURSES

The definitions of East-West and/or North-South referring to the geographical criteria and classifications as well as differentiations within the framework of those definitions are consciously designed political symbols. They serve to create certain perceptions and images through cultural and social codes. This study will focus on Turkey and Europe, as the modern representatives of the historically constructed East-West discourses and discuss Turkey-EU/rope relations within the framework of the impact of the imposed geography on the mutual imaginations and perceptions, mainly, from a foreign policy perspective. The discussion aims to show that the current tension between Turkey and the EU is a long-lasting competition and conflict between the two sides over the images which seem to be created by geography long times ago, but, have political-cultural-social and philosophical connotations essentially.

Keywords: *European Union, Turkey, European Identity, European Culture, East-West, Geography.*

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü (eogurlu@yahoo.com)

Giriş

Mekânın belirlenmesi ve yönetilmesi adına coğrafyayı belirlemek, yeni sınırlar inşa etmek ve var olan sınırları değiştirmek uzun yıllar süren tarihi ve siyasi mücadelelerin ürünüdür. Bu süreçler sonunda güçlü olan tarafından belirlenen coğrafyaya yine bu güçler tarafından yüklenen siyasi anlamlar coğrafyayı siyasi güç gösterilerinin ve uluslararası aktörler arasındaki çatışmaların merkezine çekmekte ve kavramı siyasetten bağımsız değerlendirmeyi imkânsızlaştırmaktadır. Coğrafyaya atıfla kullanılan Doğu-Batı, Kuzey-Güney gibi tanımlamalar ve bu tanımlara referansla yapılan ayrıştırmalar da bilgiden bağımsız değildir ve uluslararası ilişkilerdeki güç mücadeleleri neticesinde siyasi olarak inşa edilen bir söylem biçimidir. Coğrafya temelli gözlenen fiziksel ve ideolojik çarpışmaların meşrulaştırılması amacıyla bilinçli olarak tasarlanmışlardır ve kültürel-sosyal kodlar aracılığıyla belli algıların, imgelerin ve imajların yaratılmasına hizmet etmektedirler. Coğrafi alanların söylemsel nesnelere ve imgelere dönüşmesi ve bu nesnelere ilişkilendirilen çağrışımların siyasi ve jeo-politik söylemlerle tasarlanıyor ve şekillendiriliyor olması geçmişte coğrafi bazda üretilen bu söylemlerin yeni fay hatları ve kırılmalar yaratmasına neden olmaktadır (Murphy vd, 2004: 621, 630). Daha somut bir ifadeyle tarihsel olarak coğrafi kriterlere atıfla yaratılan ‘biz ve onlar’, ‘Doğu ve Batı’ gibi kategorik ayırım ve ikilemler günümüzde de etkilerini ve siyasi söylemleri doğrudan etkilemektedir.

Bu çerçevede tarihsel perspektifte ortaya konan Doğu ve Batı söylemlerinin günümüzdeki ‘temsilcileri’ olarak Türkiye ve genel anlamda Avrupa, özel anlamda ise, bu çalışmanın da ana eksenlerinden bir tanesini oluşturan, Avrupa Birliği (AB) çoğunlukla coğrafi nedenlerden ortaya çıkan bu kırılmaları ve ayrış(tır)maları sıklıkla yaşamaktadır. Geçmişte de olsa coğrafyanın mutlak üstünlüğüne dayanarak yapılan tarif ve tanımlar Avrupa ve Türkiye’nin hem kendilerini tanı(mla)malarında hem de birbirlerini algılamalarında etkisini hissettirmektedir. Bu gerçekten hareketle, uzun yıllardır farklı açılardan çalışılmakta olan Türkiye-Avrupa/AB ilişkilerinin dayatılan coğrafyanın yarattığı imgeleme ve doğurduğu siyasi gerçekler ışığında irdelenmesi bu çalışmanın temel tartışma noktasını oluşturacaktır.

Tek bir Avrupa yerine birden çok Avrupa algısının var olduğu gerçeğinden hareketle bu tartışma, yaşanan tarihsel süreçler ve dinamikler neticesinde, ‘Avrupa’nın kurumsallaşmasını’ (Hay, 2003) temsil eden ve aynı zamanda Avrupa ile eş anlamlı kullanılmaya başlanan AB üzerinden yapılacaktır. Coğrafyanın karşılıklı imgeleme ve algılama üzerindeki etkisi, Türkiye-AB ilişkileri özelinde ve ağırlıklı olarak dış politika çerçevesinde, Türkiye’nin -o zamanki adıyla- Avrupa

Ekonomik Topluluğu'na (AET) ortaklık başvurusunda bulunduğu 1959 yılından günümüze kadar geçen süre içinde analiz edilecektir. Bu analiz vasıtasıyla, coğrafyayı temel alarak çizilen sınırların ve oluşturulan mekânların, dayatılan tanımlamalar çerçevesinde, zamandan bağımsız olarak farklılaştırma ve ötekileştirme amacına hizmet eder hale geldiğinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Söz konusu analiz, hem Türkiye hem de AB tarafından hazırlanan resmi metinlere, ilgili kurumlar tarafından alınan kararlara ve demeçlere, siyasi liderlerin söylemlerine ve kamuoyu yoklamalarına dayanarak yapılacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde coğrafi olarak bir kıtayı temsil eden Avrupa ile siyasi ve iktisadi entegrasyon örneği olarak kurumsal bir yapıyı temsil eden AB'nin zamanla eş anlamlı kullanılmaya başlanması ve bu eş anlamlılığın, algılama çerçevesinde, ortaya çıkardığı sorunlar tartışılacaktır. İkinci bölümde AB'nin kendi sınırlarını tanımlaması amacıyla bir sınıflandırma aracı olarak geliştirdiği Avrupa Kimliği 'coğrafya-kimlik' bağlamında incelenecek; coğrafi Avrupa ile kültürel ve siyasal Avrupa farkına atıfla bu kimlik karşısında Türkiye'nin nasıl algılandığı ve konumlandırıldığı araştırılacaktır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise imgeleyen merkez Avrupa'nın imgelenen Türkiye tarafından nasıl imgelendiği ve bu imgenin hangi bileşenler ve süreçler üzerinden üretilip kurgulandığı tartışılacaktır. Bu bölümde hem 'coğrafi mekân Avrupa'nın hem bu coğrafyada (ama coğrafyaya yan anlamlar yüklenerek) tasarlanan 'ortak kimlik olarak Avrupalı'nın hem de kaçınılmaz olarak bu kimliğin sınırlarını çizen AB'nin Türkiye tarafından nasıl algılandığı sorgulanacak, zaman içinde bu algıda gözlemlenen değişiklikler ve bu değişikliklerin nedenleri hem dönemsel hem de fikirsel ayrılıklar bazında incelenecektir.

Avrupa ve Avrupa Birliği Kavramlarının Eş Anlamlı Kullanılması

Coğrafi anlamda bir kıtayı temsil eden Avrupa ile siyasi ve iktisadi entegrasyon örneği olarak kurumsal bir yapıyı temsil eden AB'nin zaman içinde eş anlamlı kullanılması üzerinde durulması gereken bir süreçtir. Söz konusu sürecin arkasında yatan dinamikleri anlamak için ilk olarak 'Avrupa nedir ve Avrupa neresidir?' sorularının yanıtlanması gerekmektedir.

Avrupa, kavramsal anlamda, -hiçbir zaman- kalıcı, sürekli ve değişmez sınırları olan sabit bir coğrafya olmamıştır. Benzer şekilde Avrupa'nın ve Avrupalılığın içeriği de sürekli değişmekte ve kendi içinde 'karmaşık bir mozaik' (Lee ve Bideleux, 2009: 167) barındırmaktadır. Bu mozaik çerçevesinde Yunan mitolojisi, Roma tarihi (ve hukuku), Hıristiyan geleneği ve Aydınlanma düşüncesi

gibi farklı referans noktaları Avrupa kavramına ışık tutacak şekilde ön plana çıkmaktadır. Bu gerçekten hareketle, Avrupa'yı kıta/coğrafya üzerinden üretilen, ancak sınırları siyasi süreçler üzerinden zihinsel haritalarda yaratılan ve sürekli değişerek yeniden çizilen bir kimlik olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır. Avrupa hem fiziksel bir gerçekliği (fiziksel anlamda var olduğu iddia edilen Avrupa coğrafyasını) hem de zihinlerde şekillendirilen bir inşa sürecini (Avrupa mirasının kültürel ve siyasi temsilini) ifade etmektedir (Helvacıoğlu, 1999: 18).

İçeriğindeki bu farklı bileşenler Avrupa kavramının hem tanımlanabilir ve ispatlanabilir somut göstergeleri hem de imgesel düzlemdeki soyut çağrışımları aynı anda içinde barındırmasını ve -her birinin vurgusu farklı olmak üzere- Avrupa'nın farklı söylemlerle okunmasını mümkün kılmaktadır. Bu söylemler arasında Hıristiyanlık söylemi, Aydınlanma söylemi, kültürel söylem, siyasi söylem, küresel bir güç olarak Avrupa söylemi ve -bu çalışmada ele alınan ve kullanımıyla- siyasi ve ekonomik entegrasyon birimi olarak kurumsallaşan AB söylemi ilk akla gelen örneklerdir (Delanty, 1995: 3; Öniş, 1999: 109-10).

Mekânsal anlamda Avrupa kıtası, kuruluş felsefesi olarak ise farklı Avrupa söylem ve imgelerinin sentezi üzerine kurulan AB, Birleşik Avrupa'nın tarihi, siyasi ve kültürel mirasına da sahip çıkan ekonomik ve siyasi bir birlik olarak varlığını sürdürmektedir. Bu anlamda AB 'özgün Avrupa tarihi ve fikrinin taşıyıcısı ve temsilcisi' (Ertuğrul, 2001: 147) sıfatıyla Avrupa kavramının hem fiziksel hem de zihinsel bileşenlerini temsil etmektedir. Daha somut bir ifadeyle, üye devletler arasında ortak çıkar ve karşılıklı güvene dayanarak 'barış ve refah modeli' (Canbolat, 2007: 18-19) olarak kurulan ve zamanla kendi içinde yaşadığı değişim ve dönüşümler neticesinde bugünkü haline gelen AB zamanla kıtanın coğrafî ve tarihi ismi ile özdeşleşmiş ve Avrupa ile eşanlamlı kullanılır olmuştur. Bu bağlamda, uzun yıllardır yaratılan ve bugüne taşınan Avrupa değerleri, günümüzde, Batı Avrupa odaklı kurulan ancak dünya siyasetinde meydana gelen konjonktürel gelişmeler neticesinde genişleyerek büyümeye devam eden ve 'Avrupa halklarının yarattığı en son yapı' (Müftüler Baç ve Taşkın, 2007: 38) olarak tanımlanan AB tarafından temsil edilmektedir. Son dönemlerdeki siyasi, kültürel, sosyal ve iktisadi gelişmelerin Avrupa genellemesinden çok entegrasyon kavramına atıfla AB odaklı bir diyalogla ilerlemesinin ve AB fikri üzerinden yürütülmesinin de Avrupa ve AB imgelerinin iç içe geçmesinde etkisi büyüktür.

Diğer taraftan Avrupa'nın mekânsal anlamda sınırlarının çizilmesindeki ve zihinsel anlamda içeriğinin tanımlanmasındaki zorluk Avrupalılık için en somut göstergenin AB üyeliği olarak ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır (Müftüler Baç ve

Taşkın, 2007: 38). Bu çerçevede Avrupalılık kavramının şekillenmesinde AB üyeleri en etkili ve söz sahibi aktörler olarak öne çıkmaktadır. Artık Avrupalılığın ve Avrupa Kimliğinin kökleri AB bünyesinde oluşturulan siyasi, iktisadi, yasal ve kurumsal kriterlerin kazanılması yoluyla elde edilen AB üyeliğinde aranmaktadır. Yaşanan bu süreç sonunda, Avrupa artık bir kıtayı veya coğrafyayı temsil eden nesnel bir kavram olmaktan çıkmış politik ve kültürel yan anlamları ve öznel çağrışımları içinde barındıran ‘siyasi bir kavrama’ ve bir ‘kalite göstergesine’ dönüşmüştür. Avrupalılık ise, normatif bir anlayışla, daha önceden belirlenen ve tanımlanan kriterler çerçevesinde kazanılması ve olgunlaştırılması gereken bir ‘değer’, kanıtlanması gereken bir ‘vasıf’ haline gelmiştir (Velikonja, 2005: 30, 18). Bu değeri kazanmanın yolu ise AB üyeliğinden, daha somut bir ifadeyle AB çerçevesinde tanımlanan kriterlerin yine AB tarafından geliştirilen yöntemlerle kabul edilmesinden ve ettirilmesinden geçmektedir. Var olan kriterlere uyum sonucunda edinilen AB üyeliği bir ülkenin aynı zamanda Avrupalılığın da kabulü anlamına gelmektedir. Aynı gerekçeden hareketle, herhangi bir ülkenin AB üyeliğinin reddedilmesi ise o ülkenin Avrupalılığının tanınmaması veya şüpheli olması anlamına gelmektedir (Velikonja, 2005: 17; Müftüler Baç ve Taşkın, 2007: 40).

Geçmişte fikir, kültür ve medeniyet kavramlarıyla anılan Avrupa’nın bugün entegrasyon kavramı çerçevesinde tartışılmasıyla beliren ‘AB eşanlamlılığı’ kendi içinde çelişkileri barındırmakta ve coğrafya içindeki saklı siyaseti açığa çıkarmaktadır. Bir taraftan coğrafya anlamında Avrupa’da olan ülkeler dahi Avrupalı olduklarını kanıtlamaya zorlanırken ‘coğrafi kriterler’ açısından Avrupalılıkları tartışılan ülkeler, sözü edilen ‘kalite göstergelerini’ edinmeleri ile beraber (çoğunlukla siyasi gerekçelerle) Avrupalı sayılmaktadır. AB üyelik sürecindeki kriterler Avrupalılık kimliğini tanımlamakta ve AB üyeliği aynı zamanda Avrupalılık anlamına geldiğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle artık ‘Avrupa nedir veya ne değildir?’ sorusunun yanıtı AB içindedir (Jacobs, 2012).

Türkiye’nin AB ile ilişkilerinde gözlenen sorunlar da, özü itibariyle, tam bu noktadan, Avrupalılık kavramından ortaya çıkmaktadır. AB, Avrupa’da kurulmuş olan herhangi bir bölgesel örgüt veya sadece iktisadi ve siyasi bir birlik projesi olmaktan çıktığı; kurumları, davranışları, ulusal ve yerel kültür tipleriyle kendine has siyasal ve sosyal kültürünü geliştiren daha da önemlisi Avrupa Kimliğini temsil eden bir yapıya kavuştuğu için Türkiye’nin AB üyeliği de hem Avrupa’nın kendi kimliği hem de Türkiye’nin Avrupalılık kimliği ile doğrudan ilişkilendirilmektedir (Rumelili, 2011: 238-41).

Coğrafya-Kimlik İlişkisi Çerçevesinde Avrupa Kimliği ve Türkiye'nin Yeri

Avrupa özelinde gözlenen 'coğrafi Avrupa' ile 'bir kimlik ve bu kimliğin temsil ettiği ve edildiği alan olarak Avrupa' tartışması coğrafya ve kimlik arasındaki ihtilafli ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Mekânsal anlamda Avrupa kavramı tarih boyunca sorgulanmış bir kavramdır. Bu sebeple Avrupa nerede başlar nerede biter veya Avrupalıyı Avrupalı olmayandan ayıran özellikler nelerdir gibi sorulara tartışmasız ve kesin yanıtlar vermek mümkün değildir. Kesin olan bu yanıtların tanımlayana, tanımlanana ve içinde bulunulan döneme ve şartlara göre değişiklikler göstermesidir. Bu sebeptir ki Avrupa kavramı ve kavramın çağrıştırdıkları sürekli olarak farklılık göstermekte ve Avrupalılık kavramının zihinsel haritası da sürekli değişmektedir (Lee ve Bideleux, 2009: 168).

Avrupa tanımında ortaya çıkan bu farklı çağrışım ve anlamlandırmalar beraberinde Avrupalılık ve Avrupa Kimliği tanımlamalarını da sorunlu ve tartışmalı kılmaktadır. Farklı perspektifleri, bakış açılarını ve çeşitliliği içinde barındırması gereken Avrupa Kimliği teorik olarak iki bileşene dayandırılmaktadır, fiziksel gerçeği temsilen Doğu-Batı düzlemi içinde belirlenen Avrupa coğrafyası ve zihinlerdeki inşa sürecini temsilen Avrupa kültürü...

Batı/Avrupa ve Doğu tartışma konusu olduğu zaman '*Doğu Doğudur. Batı da Batı. Bu ikisi hiçbir zaman birleşemeyecektir*' argümanı sıklıkla dile getirilse de mutlak bir Doğu ve mutlak bir Batı tanımı olmadığı gibi sınırları kesin ve değişmez bir Avrupa da yoktur (Akdemir, 2007: 132). Özellikle Doğu sınırındaki belirsizlik, benzer şekilde coğrafi temelde kıtaya atfen kurulan AB'nin de doğu sınırı ile ilgili olarak kendini bağlamaktan kaçınması coğrafi Avrupa'nın sınırlarını belirlemenin hem oldukça öznel bir eylem olduğunu hem de coğrafyanın dışlayıcı siyaset ve pratiklere dayanak olabildiğini göstermektedir (Fernández-Armesto, 2002: 12). Bu sebeple hem kıta olarak Avrupa hem de kıtayı temsilen AB belli bir coğrafi mekândan ziyade belli değer yargılarını, sosyo-kültürel yansımaları, siyasi kararları ve tercihleri yansıtan kavramlardır. Diğer bir deyişle, coğrafi kriterlerle söz konusu sınırları çizmek ve Avrupa Kimliğinin çerçevesini oluşturmak ne mümkündür ne de yeterli...

Avrupalılığın tanımlanmasında coğrafyanın sebep olduğu bu boşluğu doldurmak ve içeriğini kuvvetlendirmek için Avrupa Kimliğinin tanımlayıcı ögesi olarak Avrupa kültürü çerçevesinde bazı kriterler ön plana çıkarılmıştır. Coğrafi anlamda sınırları net olarak çizilemeyen Avrupa'nın kültürel sınırlarının da kolaylıkla teşhis edilememesine rağmen Avrupa kültürünün temel olarak Yunan

uygarlığı ve düşünce sistemi, Roma hukuku ve devlet sistemi ve Hıristiyanlık dinine dayalı olarak geliştiği ve tüm bu bileşenler içinde dine özel bir önem verildiği bilinen bir gerçektir (Yapp, 1992: 135). Daha açık bir ifadeyle Hıristiyanlık dini Avrupa Kimliğini belirleyen en başat tema olarak ön plana çık(arıl)maktadır (Delanty, 1995: 70). Ortaçağdan itibaren kendisini hem coğrafi hem de demografik açıdan Hıristiyanlık dini ile özdeşleştiren ve kimliğini ‘Hıristiyan Alemi’ veya ‘Hıristiyan Evreni’ ismi altında dine atıfla tanımlayan Avrupa bu kimliğini kendisine ortak tehdit olarak algıladığı İslamiyet üzerinden şekillendirmiştir. Aynı şekilde rakibini ve karşısındakini de yine dinsel temaları kullanarak ve Müslümanlık olgusunu merkeze alarak tanımlamıştır.

Modern zamanlara gelindiğinde, Avrupa’nın ötekini algısında dinin etkisi azalmaya başlamış; Rönesans ve Reformasyon, Aydınlanma, temel bilimlerde gerçekleşen devrimler ve deniz aşırı keşifler de Avrupa Kimliğine etki etmiş ve daha rasyonel, insan merkezli bir düzen ve kimlik inşasının gelişmesinde etkili olmuştur (Yurdusev, 1997: 40). Bu süreçte Avrupa fikri de kendine ait toplumsal, kültürel ve politik bir anlam kazanmış; Avrupalılar kendilerini diğer toplumlardan ayıran özellik olarak medeniyet/uygarlık temasını ön plana çıkarmışlardır. Diğer bir deyişle, modern dönemde dinin azalan etkisiyle Hıristiyanlıktan boşalan yeri medeniyet düşüncesi almış ve Avrupa kendini ‘medeni Avrupa’ olarak tanıtmaya başlamıştır. Medeniyet temalı söylemlerin ön plana çıkması (Aydın, 2009: 172-173; Bilgin, 2004: 269-71), Hıristiyan ve Müslüman karşıtlığı yerine Batı ve Doğu merkezli medeniyet algılarına geçerlilik kazanmıştır. Böylece, yön ve coğrafya olarak sürekli var olan Batı ve Doğu kavramları farklı anlamlarla kullanılır olmuş, coğrafi ve tarihi gerçeklikten ziyade Batı tarafından geliştirilen ve belli (ön)yargıları da yansıtan kimlik, algılama, söylem ve zihniyet biçimine dönüşmüştür (Hazır ve Özkuk: 574). Artık Avrupa Batı’dır ve Avrupalılık bilincinin temeli ise medeniyetler çarpışmasıdır (Delanty, 1995: 84). Medeni Avrupa veya Batı laikleşmeyi, hümanizmi, demokrasiyi, sanayileşmeyi, aydınlanmayı, bilimsel devrimleri ve rasyonelliği temsil ederken çarpıştığı ise medeni olmayan veya daha vulgar bir dille ‘barbar Doğu’dur.

Geçirdiği sanayileşme hamleleri, ekonomik başarıları, bilimsel gelişmeleri ve sahip olduğu ilkeler, değerler ve normlar ile ‘uygarlık’ söylemine dayanan Batı (Delanty, 1995: 49-50) kendisini gelişmiş-çağdaş-ilerici-dinamik-liberal demokrat olarak tanımlamış ve üstünlüğünü kabul etmiş ve ettirmiştir. Karşılıklı ilişkilerdeki bu üstünlük Batı’nın kendi hayalinde geri kalmış-barbar-durağan-despotik ve otoriter özelliklere sahip bir Doğu algısı yaratmasını da beraberinde getirmiştir (Neumann, 1999: 39-65). Böylece Doğu, Batı’nın aynasında bir ‘imge, icat ve

tasarıma' (Hazır ve Özkuk: 574) dönüşmüştür. Konjonktürel değişimlere ve gelişmelere göre Doğu'nun içeriği zamanla değişebilmişse de hakkında çizilen olumsuz imaj tarihsel sürekliliği veya imgelemenin tarihselliğini doğrulayacak şekilde içerik ve anlam olarak aynı kalmıştır. Unutulmamalıdır ki Doğu tasviri coğrafi ayrıştırmadan çok coğrafyaya bağlı olarak çizilen hayali sınırlar çerçevesinde siyasal ayrıştırma ve olumsuz bir yargılama aracı olarak kurulmuştur. Batı kendi ürettiği söylem ve yarattığı imgeler üzerinden kendi kimliğini ve öz benliğini yaratırken aynı zamanda üstünlüğüne ve egemenliğine de zemin hazırlamıştır (Akdemir, 2007: 133-137).

Batı, kendi kimliğini Hıristiyanlık üzerine inşa ettiği dönemlerde karşısındaki Doğu'yu da dine referansla tanımlamış ve İslamiyet'le özdeşleştirmiştir. Bu genel çerçeve içinde tarihsel arka planın ve Müslüman kimliklerinin etkisiyle önce 'Osmanlılar' daha sonra da 'Türkler' (Yurdusev, 1997: 46, 60-61) Avrupa Kimliğinin oluşum sürecinde belirleyici rol oynamıştır. Diğer bir deyişle, yakın yüzyıllara kadar hem Avrupa hem de Türk kimliği aynı, fakat birbirine rakip, bileşen olarak dinin öncelenmesi ile tanımlanmış ve birbirlerini bu bileşen üzerinden algılamıştır (Yurdusev, 1997: 61). Avrupa, bir taraftan Osmanlı üzerinden kendini tanımlarken diğer taraftan Osmanlı hakkında belli algıları, değer yargılarını ve düşünce kalıplarını üretmiştir. Geçmiş dönemlerde coğrafi çağrışımları hatırlatacak şekilde din üzerinden yaratılan bu algıların ve imajların ve bu algılara atfen oluşturulan söylemlerinin etkisi günümüzde de devam etmektedir. Genelde Avrupa'da özelde ise AB'de Türkiye'ye karşı kurgulanan dilin ve söylemlerin arka planında dine dayalı olarak oluşturulan, İslamiyet'e ve Osmanlı'ya karşı geliştirilen önyargıların ve olumsuz algı(lama)ların tarihsel sürekliliği mevcuttur. Daha açık bir ifadeyle, Avrupa'nın bugünkü Türk(ie) algısı Osmanlı'ya bakışının bir uzantısıdır. Söz konusu geçmişinin de etkisiyle, Türk kimliği Müslümanlık referansı ile ön plana çıkarılmakta ve Türkiye'nin Avrupalılığı din ekseninde tartışılmaktadır.

Farklı bir dine mensubiyetine istinaden ortak düşman olarak yaratılan Osmanlı algısı varlığını Türkiye özelinde yaratılan barbar Doğulu figürüyle devam ettirmektedir (Akdemir, 2007: 145). Daha önce değinilen tarihsel süreklilik ve arka plan günümüzde, farklı zamanlarda ve farklı argümanlarla¹ da olsa, Türkiye'nin Avrupalılığının sorgulanmasının zeminini ve gerekçesini oluşturmaktadır. Sürekli

---

¹ Söz konusu argümanlar arasında en çok kullanılanları arasında coğrafi olarak Türkiye'nin topraklarının küçük bir kısmının Avrupa'da olması, Avrupa kültüründen çok farklı bir kültür anlayışı geliştirmesi, din olarak Hıristiyanlığın ilkesel olarak öteki konumundaki İslam'ı kabul etmesi ve tarih boyunca Avrupa'nın en önemli düşmanı olması yer almaktadır.

Doğu ve İslamiyet imgesi kapsamında değerlendirilen ve yorumlanan Türkiye, ‘Avrupa’nın içinde fakat Avrupalı olmayan’ olarak algılanmaktadır (Karlsson, 2009: 13). Bu noktada, Osmanlı İmparatorluğu zamanında da topraklarının büyük bölümünün Avrupa’da yer almasına, mekânsal olarak Avrupa içinde kabul edilmesine rağmen, Osmanlı’nın Avrupalı sayılamayacağı yönündeki Avrupalı söylemin bir devamlılık gösterdiği kolaylıkla gözlenmektedir.

Tarihsel süreçte devamlılık gösteren bu farklılaş(tır)ma, Türkiye’nin, Avrupa bölgesinde üyelik statüsünü elde edemediği tek örgüt olarak, AB’yle kurumsal ilişkisinin başladığı günden itibaren etkili olarak hissedilmektedir. Üyesi olmamasına rağmen AB etrafında gelişen siyasi, ekonomik, güvenlik gibi pek çok konuda önemli bir rol oynayan Türkiye, çoğunlukla kimliksel argümanlar kullanılarak, ‘Avrupa’dan farklı’ ve ‘kendine özgü’ (Bilgin, 2007: 751) bir ülke olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu argümanı desteklemek amacıyla bazı somut örneklerle bakmak Türkiye hakkında yaratılan imgelemi anlamak açısından yararlı olacaktır. Görüleceği üzere, Avrupa tarafından dile getirilen söylemler din ve kültür temelli gerekçeleri kullanarak Türkiye’nin farklılığı üzerinde durmaktadır.

Avrupa’nın Değişmeyen Türk(ıye) Algısı

Daha Türkiye’nin üyelik başvurusu dahi gündemde değilken, *The Times* gazetesi 11.02.1980 günkü baskısında Türkiye’nin Avrupalılığı konusunu tartışırken ‘[...] Türkiye’nin büyük bölümünü Anadolu, başka bir deyişle Küçük Asya oluşturmaktadır. Doğu Trakya ile birlikte İstanbul, Avrupa kıtasında, bir ayak basımlık yerden fazla şey değildir. En önemlisi Türkiye Müslüman bir ülkedir, Avrupalıların kimliklerine ait en temel varlığı Hıristiyanlık mirasında bulmaktadır’ (aktaran, Çalış, 2004: 192-193) diyerek dine yaptığı referansla Türkiye’nin farklılığını açıkça ortaya koymuştur. *The Independent* gazetesi ise 15.04.1987 tarihinde ‘[...] Türkler Avrupalı değildir... Türkler düşünce, din, kültür, gelenek ve sosyal yaşam yönleriyle kesin bir biçimde Topluluk üyelerinden farklı olan, kendine has bir millettir’ (15.04.1987, aktaran, Çalış, 2004: 230-1) gerekçesiyle Avrupa’dan farklı bir Türkiye algısına destek vermiştir. Aynı bakış açısıyla *Financial Times* yazarlarından Edward Mortimer Türkiye’nin üyelik başvurusuna istinaden Temmuz 1987 tarihinde ‘Avrupa için bir kültür şoku... Türkiye farklı bir konu. Kültürel kökleri İslam medeniyetine dayanır; Hıristiyanlığa değil... Bu durumda da Türkiyeli Avrupa yeni bir Avrupa olacaktır’ diyerek Türkiye’nin Avrupalı olmadığını açıkça dile getirmiştir (Mortimer, 1987).

Türkiye'nin Avrupa'dan farklı olduğunu dini ve kültürel gerekçelere dayandırarak dile getiren siyasetçiler her zaman için varlıklarını hissettirmişlerdir. Akla gelen örneklerden ilki Fransa'nın eski Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'dür. De Gaulle Türkiye'nin ortaklık başvurusunu takiben iki taraf arasında devam eden görüşmeler esnasında tarihsel ve kültürel farklılığı nedeniyle Avrupalı Türkiye'den ziyade Orta Doğu'lu Türkiye algısı yarattığını dile getirmiştir (Birand, 1990: 151-152). Benzer argümanları destekleyen Avrupalı liderlerin günümüzdeki temsilcileri ise Almanya Başbakanı Angela Merkel ve Fransa eski Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'dir. Her iki siyasetçi de farklı Türkiye konusundaki görüşlerini her fırsatta dile getirmiş; din, kültür ve medeniyet gerekçelerini kullanarak Müslüman Türkiye'nin Avrupa'dan farklı bir Türkiye algısı yarattığını ve bu algının Türkiye'nin Avrupalılığını tartışmalı hale getirdiğini her defasından vurgulamışlardır (Turkish Weekly, 2009). '*AB'nin sınırları Avrupa'nın coğrafi sınırlarında biter*' diye açıkça Türkiye'ye göndermede bulunan Hıristiyan Demokrat Partili eski İçişleri Bakanı Wolfgang Schäuble sembolik öneminden dolayı değinilmesi gereken bir isimdir. Schäuble coğrafi açıdan topraklarının büyük kısmı Avrupa dışında olan Türkiye'nin Avrupa'ya ait olamayacağını; ... AB adayları olarak sadece Avrupa-Hıristiyan geleneğine sahip üyelerin kabul edilebileceğini; Müslüman Türkiye ve Asyalı Rusya'nın AB üyesi olamayacağını öne sürerek Türkiye'nin Avrupa'dan farklı olduğuna ve Avrupa'ya ait olmadığına dikkat çekmiştir (Rettman, 2004).

Türkiye'nin Avrupalılığına itirazlar kurumsal düzlemde de dile getirilmektedir. Daha sonraki dönemlerde eski Komisyon Başkanlarından Jacques Delors Avrupa Topluluğu'nun (AT) bir Hıristiyan uluslar birliği olduğuna ve bu gerçekten hareketle 'Avrupa'dan ve AT'den farklı bir Türkiye algısının' var olduğuna dikkat çekmiştir (Milliyet, 1989). Benzer şekilde Avrupa Parlamentosu (AP) milletvekilleri, özellikle Hıristiyan demokrat ve muhafazakâr grup üyeleri ve temsilcileri, Türkiye ile ilgili tartışmalarda sürekli din faktörüne dikkat çekmekte ve Avrupa'dan farklı olarak Müslüman ve Asyalı Türkiye algısını ön plana çıkarmaktadır. Bu anlayışa göre iki taraf arasındaki din ve kültür farklılığından dolayı aşılması mümkün olmayan farklılıklar mevcuttur. Türkiye üzerine tartışmalar, farklı konularla gündeme alınsa dahi konu Türkiye'nin Avrupalılığına gelmekte veya getirilmektedir. Söz konusu oturumlardan birinde, Parlamenter Frank Vanhecke, coğrafi konumuna ve özellikle dinine vurgu yaptıktan sonra, Türkiye'nin AB'nin komşularından biri olduğunu ancak hiçbir zaman Avrupalı olamayacağını söylemiştir (European Parliament, 2007). Yine aynı oturumda bir başka üye, Lydia Schenardi ise, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'nde tarif edildiği şekilde ekonomik, yasal ve sosyal şartları yerine getirdiğinde dahi Avrupalı değere sahip olamayacağını belirtmekten kaçınmamıştır (European Parliament, 2007).

Diğer taraftan AB kurumları kişilerden bağımsız olarak da Türkiye'nin Avrupalılığını sorgulayan açıklamalar yapabilmektedir. En bilinen örneklerin başında Nisan 1987 tarihinde Türkiye'nin başvurusuna cevaben Komisyonun Temmuz 1987'de yayınladığı *Background Report* gelmektedir. Rapor '[...] Türkiye'nin Batı bölümündeki Türk seçkinleri kendilerini Avrupalı olarak görürler. Fakat Doğu'ya gidildikçe... ortaya çıkan Türkiye Avrupa'dan kesinlikle farklıdır' (Commission of the European Communities, 1987) diyerek Türkiye'nin kimlik ve aidiyeti ile ilgili görüşünü ortaya koymuştur. Komisyonun 1989 yılında Türkiye'nin üyelik başvurusuna cevaben hazırladığı rapor ise Türkiye'nin kültürel ve dinsel anlamda farklılığına açıkça bir gönderme yapmasa da söz konusu endişelerin hem siyasilerde hem de kamuoyunda her zaman için var olduğu yadsınamaz bir olgudur. Daha 1980'li yıllarda yapılan bir kamuoyu yoklaması da AT vatandaşlarının İslam'ı din olarak öteki, Türkleri de ulus olarak öteki seçtiklerini ortaya koymuştur (Commission of the European Communities, 1989).

Türkiye'nin 1987 yılındaki tam üyelik başvurusunu takiben AB ile ilişkilerindeki önemli dönemeçlerden biri 6 Mart 1995 tarihli 1/ 95 Sayılı Gümrük Birliği Kararı'dır. Türkiye'nin Avrupalılaşması, modernleşmesi ve tam üyeliği yolunda atılan önemli bir adım olarak Türk kamuoyuna yansıtılan karar sonrasında bile Türkiye ile ilgili eski zamanlarda yaratılan algılar AB'deki sürekliliğini devam ettirmiştir. AP'nin önde gelen iki Alman parlamenterleri Claudia Roth ve Martin Schulz iktisadi yönü ağır basan söz konusu kararı değerlendirirken dahi konuyu Müslüman Türkiye'nin Hıristiyan Birliği olarak görülen AB içindeki farklı algısına getirebilmişlerdir (Sever, 1996).

Benzer şekilde düşününler arasında AB içinde sembolik öneme sahip siyasetçilerin bulunması özellikle göz önünde bulundurulması gereken bir noktadır. Türkiye'nin AB ile ilişkilerinden tarihi dönemeçlerden biri olan Haziran 1997 Lüksemburg Zirvesi öncesinde aralarında Romano Prodi, Jose Maria Aznar, Helmut Kohl, Leo Tindemans gibi isimlerin de bulunduğu Hıristiyan Demokrat temsilciler 'medeniyet farkını' gerekçe göstererek Türkiye'nin farklı bir ülke olduğunu açıklamışlardır (Sever, 1997). Aralık 1999 Helsinki Zirvesi zamanında ise dönemin AP Başkanı Nicole Fontaine Türkiye'nin konumunun Avrupa'nın sınırları [dolaylı olarak da Batı'nın nerede bittiği ve Doğu'nun nerede başladığı] ile doğrudan ilgili olduğunu vurgulamıştır (Fontaine, 1999). Benzer şekilde, eski Komisyon üyelerinden Frits Bolkestein çok tartışmalara neden olan bir konuşmasında '*AB'nin Türkiye'yi kabulü Viyana'nın 1683 yılında kurtarılmasının boşa gitmesidir*' (The Economist, 2004) açıklamasıyla tarihi bir göndermede bulunarak Türkiye'nin üyeliğinin AB'nin sonu anlamına geleceğini savunmuştur. Yine 2000'li yılların

başında, Avrupa Konvansiyonu Başkanı ve Fransa eski Cumhurbaşkanı Valery Giscard D'Estaing '[B]aşkenti Avrupa'da değildir... Nüfusunun % 95'i Avrupa dışındadır. [Türkiye] bir Avrupa ülkesi değildir. Türkiye'nin üye olması Avrupa'nın sonu demektir' (The Economist, 2004) diyerek hem coğrafi hem kültürel kriterlere atıfla Türkiye'nin Avrupalı olmadığını iddia etmiştir.

Yukarıdaki söylemlerden ve anlatılardan da anlaşılacağı üzere AB bünyesinde birbirinden çok farklı politikalara ve bakış açılarına sahip gruplar bile Türkiye'nin Avrupa'dan farklılığı çerçevesinde uzlaşmakta ve ortak bir bakış açısını yansıtmaktadır. Farklı çevrelerde oluşan algılar ve bu algı çerçevesinde dile getirilen söylemler özellikle 2000'li yılların başından itibaren Türkiye konusundaki tartışmaların aslında siyasi, sosyal ve kültürel referanslarla tanımlanan AB'nin sınırları, bu sınırlar dahilinde oluşturulmaya çalışılan Avrupa Kimliği ve Türkiye'nin Avrupalılığı ile iç içe geçtiğini göstermektedir. Söz konusu referanslarla Türkiye ve Avrupa'nın (/AB'nin) farklı uygarlıkları temsil ettiğini ima eden bu tartışmalar yirmi birinci yüzyılda bile Avrupa'nın John Agnew tarafından ortaya konan 'medeniyetsel jeo-politika' (Agnew, 1998: 85-114) anlayışına geri dönüşün bir tezahürüdür. Avrupa projesi uygarlık baz alınarak tanımlanan ve çizilen sınırlar dahilindeki kişilere, gruplara veya uluslara karşı içselleştirici bu sınırlar dışında ve gerisinde var olanlara karşı dışlayıcıdır (Öniş, 1999: 113).

Daha da önemlisi, tıpkı yüzyıllar önce gözlendiği şekilde, Avrupa nasıl kendisini Osmanlı aynasında tanıma ve tanımlama fırsatı bulduysa, modern Avrupa ve AB de kendisini Türkiye'nin aynasında tanımlamayı seçmiştir. Türkiye; oluşturulmaya çalışılan Avrupa Kimliği için bir "ayna" işlevi görmekte ve Ortak Pazar, siyasi alan veya uygarlık gibi farklı açılardan sunulan Avrupa tanımındaki muğlaklıkları ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda hem evrensel değerleri barındıran hem de milliyetçi-dini bir temele dayandırılan Avrupa tanımı içindeki çelişkileri de yansıtmaktadır (Kastoryano, 2006: 275-285). Bu çelişkiler içinde kendini tanımlama yolunu seçen Avrupa Türkiye'yi bir katalizör olarak görmekte ve Türkiye'nin başkalaştırılmasını kendini tanımlamanın bir yolu olarak kabul etmektedir. Daha açık bir dille ifade etmek gerekirse, konunun uzmanlarından Nilüfer Göle'nin de ifade ettiği gibi, Türkiye'nin üyelik süreci ve adaylığı 'proje olarak Avrupa' ve 'kimlik olarak Avrupa' arasındaki ayrımı görünür kılmış, Avrupa'da gözlenen evrensel değerlere bağlılık ile Hıristiyanlık çerçevesinde şekillenen dinsel mirası arasındaki gerilimi ortaya çıkarmıştır (2006: 260-262).

İmgelenen Türkiye'nin Gözünden İmgeleyen Avrupa

Avrupa/AB-Türkiye ilişkilerinin çift yönlü bir ilişki olması, tek taraflı imgeler kadar, karşılıklı tanımlamaları, algılamaları ve imgelemeleri de önemli kılmaktadır. Avrupa/AB'de yaşanana benzer bir şekilde Türkiye de belirli semboller ve imgeler üzerinden kendi zihninde bir imaj çizmiştir. Avrupa/AB tarafından yaratılan sabit ve değişmez Türkiye imgesinden farklı olarak Türkiye'nin geliştirdiği Avrupa/AB söylemi ve imgesi tarihsel süreçte farklılık göstermektedir. Diğer ifadeyle, Türkiye'de 'parçalı bir Batı' (Bülbül, Özipek ve Kalın, 2008: 42) algısından söz etmek mümkündür. Batı hem olumlu hem olumsuz yer yer birbiri ile çelişen yaklaşımlarla algılanmakta; olumlu anlamda demokrasi, modernleşme, ve teknolojik gelişme-ilerleme ile özdeşleştirilmekte ve medeniyet beşiği olarak kabul edilmekte; olumsuz anlamda ise sıklıkla sömürgeci Batı olarak yorumlanmaktadır (Bülbül, Özipek ve Kalın, 2008: 36-41). Bu sebeple söz konusu farklılaşmayı ve evrilmeyi görebilmek, bugünkü algıyı anlayabilmek ve anlatabilmek için tarihsel sürekliliği göz önünde bulundurmak gereklidir. Bu çerçevede, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaratılan Batı/Avrupa algısından kısaca söz edilmesi bugünkü Avrupa algısının şekillenmesinde etkili olan tarihsel sürekliliği bizlere sunacaktır.

Avrupa'nın Osmanlı'yı kendi rakibi, karşıtı ve öteki olarak algıladığı dönemlerde, kimliğini Müslümanların üstünlüğü (Şirin, 2006: 63) üzerine kuran Osmanlı da Avrupa'yı dinsel temele dayalı bir söylemle öteki konumunda algılamış ve Avrupa'nın kendisi için oluşturduğu tehdidi ilk olarak Haçlı Savaşları zihniyetinde canlandırmıştır (Güveli, 2006: 73-74). Yine, Avrupa'da gözlenen eğilime paralel bir süreçte dinin etkisini yitirmesiyle birlikte, on sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren, Osmanlı'nın Avrupa algısında dine yapılan vurgu terk edilmiş ve siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda 'üstün Avrupa' algısı yaratılmıştır (Yapp, 1992: 140-44; Güveli, 2006: 130). Ancak farklı referanslarla da olsa tüm tarihi boyunca Avrupa'nın korkulması ve endişe edilmesi gereken bir dış tehdit olarak görülmesi (İnaç, 2004: 34) hem geçmişte hem de günümüzde yaratılan Avrupa algısında yadsınamaz bir rol oynamıştır. Genel anlamda Avrupa ile bütünleşme Türkiye'nin gelişmesinin bir aracı, daha somut bağlamda AB üyeliği ise işlevsel kurumları aracılığıyla ekonomik gelişmenin, siyasi istikrarın, zenginlik ve refahın, demokrasi-insan hakları ve özgürlüğün, diğer bir deyişle, toplumun her alanında çağdaşlaşmanın somut ifadesi ve göstergesi olarak sembolleştirilmiştir (Bülbül, Özipek ve Kalın, 2008: 26; Stone, 2002: 194-5). Bu anlamda, AB, sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel dinamiklerine referansla, Türkiye'nin modernleşme ve Batılılaşma serüveni sürecinde bir 'araç' veya bir

‘fırsat’ (İnaç, 2004: 5, 36) olarak algılanmaktadır. Ancak, tüm olumlu çağrışımlarıyla bir modernleşme projesi olarak idealize edildiği dönemlerde dahi, Osmanlı zamanından kalan refleksiyle, Avrupa hakkındaki oluşan siyasi ve askeri düşman, Türkiye’nin güvenliğine ve ulusal bütünlüğüne karşı büyük bir tehdit ve tehlike algılaması etkisini hissettirmiştir (İnaç, 2004: 34).

Olumlu anlamda bir Avrupa algısı asıl etkisini Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile birlikte hissettirmiştir. Bu zamandan itibaren Türkiye’nin Avrupa algısı, genel anlamda, çağdaşlaşma projesi ile iç içe geçmiş, Batılılaşma/Avrupalılaşma bir modernleşme projesi olarak görülmüştür. Batı standartları ise siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamlarda modernleşme süreci için ulaşılmaması gereken temel referans noktalarıdır (Bülbül, Özipek ve Kalın, 2008: 30; Rumelili, 2011: 244). Ancak, Cumhuriyetin kurulması ile birlikte öne çıkan bu olumlu Avrupa algısı yeknesak bir görüntü vermemektedir. Bilakis, bu yeni dönemde, hem Avrupa hayranlığının hem de Avrupa karşıtlığının ve korkusunun yaşandığı bir kutuplaşma söz konusudur (Helvacıoğlu, 1999: 24). Avrupa; siyasal anlamda ‘şüpheli ve güvenilmez’ (İnaç, 2004: 34), korkulması ve çekinilmesi gereken ‘zalim, işgalci ve kötü niyetli’ bir güç iken medeniyet ve kültür anlamında bir ‘muasır medeniyet örneği’ olarak ulaşılmak istenen hedefin sembolü olmuştur (Bülbül, Özipek ve Kalın, 2008: 30).

Türkiye’deki ‘Parçalı’ Avrupa Algısı

Söz konusu hedefe giden yolda atılan adımlardan ilki 1959 yılında AET’ye yapılan tam üyelik başvurusudur. AET bünyesinde şekillenen Avrupa’daki kurumsallaşma ve bu kurumsallaşmanın bir parçası olabilmek Türkiye için gelişme ve Batılılaşma yolunda atılması gereken bir adım olarak görülmüştür. Bu tarihten sonra Türkiye’nin Avrupa algısı, Avrupa’da yaşanan kurumsal evrilmeye de paralel olarak, söz konusu kurumsal ilişkiler çerçevesinde şekillenmiş ve bu kurumların algılanma şekli aslında Türkiye’nin Avrupa algısında belirleyici olmuştur.

1960’lı yıllarda Türkiye’nin AT algısını temelde ekonomik ilişkiler ve çıkarlar belirlemiş ve bu eğilim 1970’li yıllarda da büyük oranda hissedilmiştir. 12 Eylül 1963 tarihinde AET ile imzalanan Ankara Anlaşması Türkiye’de ‘barış ve refah örneği Avrupa’ algısını kuvvetlendirmiştir. Anlaşma Atatürk’ün hedefi olan muasır medeniyet seviyesine ulaşmanın ve nihai olarak Avrupa’yla bütünleşmenin bir sembolü olarak sunulmuştur. Diğer bir deyişle, AET Türkiye’nin ideali olan Avrupalılaşma ve Batılılaşma çabalarını AET ile imzalanan Ankara Anlaşması ise bu Batılılaşma politikasında atılan bir adımı sembolize etmiştir. Anlaşma ile kurulan

ortaklık ilişkisi Türkiye'nin Avrupalı kimliğinin onaylanması olarak yorumlanmış (Çalış, 2004: 97-110) ve geliştirilen kurumsal ilişki kamuoyunda olumlu bir Avrupa olgusu yaratmıştır. Ankara Anlaşması'nın Meclis'teki kabulünü takiben AET ve Türkiye'nin attığı adım 'Türk tarihinin dönüm noktası', 'tarihi olay', 'çağdaşlaşma', 'Batılılaşma', 'Avrupalılaşma', 'Türkiye'nin Avrupalı olması' gibi ifadelerle sunulmuştur (TBMM, 1964: 80-90). Fakat, Anlaşmanın içeriği ve AT ile kurulacak ekonomik ilişkilerin mahiyeti, söz konusu Anlaşma'nın sembolik önemine rağmen, AT ile ilgili eleştirel algıların ve sorgulayıcı yorumların doğmasına da neden olmuştur. Anlaşmayı Anadolu'nun işgal planı olarak algılayan görüşler (TBMM, 1970: 253-254) Onlar Ortak Biz Pazar sloganını da her fırsatta dillendirerek emperyal bir Avrupa algısını yaratmıştır.

1970'lere gelindiğinde Türk iç politikasında yaşanan gelişmeler ve gözlenen değişiklikler Türkiye'nin kurumsallaşmış Avrupa algısını etkileyecek yeni parametreleri ortaya çıkarmıştır. Bu dönemden itibaren Avrupa ve AET/AB konuları aidiyet kavramı ekseninde tartışılmaya başlanmıştır (Çalış, 2004: 164). Ülke içinde siyasi ve ekonomik şartlar kötüleşirken ve 'Batılı dostlardan' beklenen destek gelmezken Türkiye Batılılaşma bağlamında çağdaşlaşma söylemini bir kenara bırakmış, tarihsel, geleneksel ve dini bağlarının olduğu komşuları ile ilişkilerini geliştirme yolunu seçmiştir. Bu politika değişikliğinin sonucu olarak Avrupa algısı da tamamen değişmiştir (Çalış, 2004: 166-7). Aslında, Türkiye'de Avrupa'yı başından itibaren olumsuz algılayan ve bu yöndeki algıyı hâkim kılmaya çalışan siyasi gruplar her zaman için var olmuşlardır. Ancak özellikle 1970'lerde Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi çalkantılar neticesinde normal zamanlarda 'marjinal' denebilecek bu oluşumlar siyaset sahnesine çekilmiş ve temsil ettikleri görüşlere hareket alanı açılmıştır (Çalış, 2004: 166-7). Savundukları siyaseti gerek dinsel temalara gerek milliyetçi gerekçelere gerekse de aşırı sol-sosyalist unsurlara dayandıran bu oluşumlar olumsuz, istenmeyen ve sürekli eleştirilen bir Avrupa algısını canlı tutmuşlardır.

1980'lerde Türkiye'nin Avrupa ve kurumsal anlamda AT/AB algısını 1987 yılında yapmış olduğu tam üyelik müracaatını takiben Topluluğun kararları, politikaları ve bunun neticesinde Türkiye'ye karşı duruşu belirlemiştir. Söz konusu müracaatın arkasında yatan temel etken olarak Türkiye'nin çağdaşlaşma/Batılılaşma hedeflerine paralel olarak geliştirilen daha müreffeh, daha modern ve daha demokratik bir Avrupa algısı yatmaktadır (Çalış, 2004: 229). Ancak AT'nin kurumsal bazda Türkiye'ye karşı tutumu, 'Türkiye Avrupa'nın tam anlamıyla bir parçası mıdır?' sorusunun her fırsatta soruluşu iç siyasette yaşanan ve yukarıda belirtilen nedenlerin de etkisiyle istenmeyen bir Avrupa algısını kuvvetlendirmiştir.

Bu dönemde Avrupa ikiyüzlülüğü ve uyguladığı çifte standartlarla resmedilir olmuştur.

Daha önceki bölümlerde değinildiği gibi Türkiye'deki Avrupa algısı sıklıkla ve kolaylıkla değişebilmektedir. Bu varsayımın en somut örneği 1990'lı yılların ortalarından itibaren yaşanmıştır. 1995 yılında kabul edilen gümrük birliği kararı vasıtasıyla bir yandan akılcı, mantıksal ve bilimsel Avrupa (Helvacıoğlu, 1999: 27-28) algısı yeniden dile getirilmeye başlanmış; AB de ekonomik anlamda gelişme ve istikrar için bir araç; siyasi anlamda demokratik standartların yükseltilebilmesi, insan hakları ve özgürlükleri için bir güvence olarak gösterilmiştir (Helvacıoğlu, 1999: 27-28). Gümrük birliği kararı ise Türkiye'nin Avrupalı olmasının bir kanıtıdır (Sabah, 1995a; Sabah, 1995b). Ancak, diğer taraftan gümrük birliği kararı aracılığıyla, Türkiye'deki parçalı Avrupa algısını doğrulayacak şekilde, 1960'larda gözlenen ekonomi temelli olumsuz Avrupa imgesine de geri dönüş söz konusudur. Bu bağlamda AB sömürgecilik ve bağımlılık retoriklerine atıfla da tartışılmış, gümrük birliği kararı da 'Türkiye'nin geleceğine konan bir ipotek' 'ikinci Sevr' veya 'tek taraflı düzenlenmiş yarı sömürge anlaşması' olarak sunulmuştur (Çalış, 2004: 283). 1990'ların sonuna doğru gelindiğinde ise AB'nin Türkiye'ye karşı izlediği politika neticesinde AB ile ilgili algılar ve söylemler daha da karamsar hale gelmiştir. Avrupa'nın kültürel ve siyasi bir inşa olduğundan hareketle AB Türkiye için bir milli düşman ve emperyal güç olarak resmedilmiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde hem dünya siyasetindeki değişimlere hem de AB'nin kendi içindeki dinamiklere paralel olarak Türkiye'nin AB'yi ağırlıklı olarak kimlik siyaseti çerçevesinde tanımlaması, algılaması ve değerlendirmesi devam etmiştir. Kültürel ve dini motiflerin başını çektiği Avrupa Kimliği çerçevesindeki tartışmalar ve Avrupa'nın söz konusu referans noktalarına vurgu ile Türkiye'yi farklı ve öteki olarak algılaması Türkiye'de de Avrupa'ya karşı ayrımcı, dışlayıcı ve ötekileştirici bir algı yaratılmasına neden olmuştur. Kimi zaman siyasi kimi zaman kültürel yönleri ağır basan AB imgesi hem tarihsel ve güncel gelişmelere hem de AB'nin yarattığı Türkiye imgesine ve politikasına göre şekillendirilmiştir.

AB'nin ikili ilişkileri bir tür eşitsizlik parametresi üzerinden yürütmesi ve bunu sıklıkla dile getirmesi, orada yaratılan 'Biz ve Onlar' söyleminin Türkiye'de de benimsenmesine neden olmuştur (Helvacıoğlu, 1999: 24-25). Bir önceki bölümde de vurgulandığı gibi Avrupa'nın Agnew'in kullanımıyla 'medeniyetsel jeopolitiğe' geri dönüşü ve söylemlerini bu anlayışa göre şekillen(diril)en coğrafi kriterlere dayandırması Türkiye'yi de benzer bir görüşe yönlendirmiştir. AB'deki sürece paralel olarak, Türkiye de belli önyargılar ve klişeler üzerinden AB algısını

oluştururken, süreci tersinden -ancak aynı mantıkla ve gerekçelerle- yeniden üretme yolunu seçmiştir. Yapılan son araştırmalar Türkiye’de AB’nin hem insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü, barış, adalet, çok kültürlülük gibi evrensel değerler üzerinden hem de ortak tarih, ortak bir öteki kavramı gibi kültürel görecelik esasları üzerinden tanımlandığını ve algılandığını göstermektedir (Kuran Burçoğlu, 2004-2005: 16). Bu çerçevede Türkiye, en uç örneklerden biri olarak, AB’yi, soğuk savaş döneminde, Doğu-Batı Avrupa ayrımını yaratan ideolojik demir perdenin yerini alan kültürel bir demir perde olarak bile sembolleştirebilmiştir (Öymen, 2007).

Türkiye’de AB’nin imgenenmesinde ve sembolleştirilmesinde AB içindeki gelişmeler kadar Türkiye siyasetindeki dinamikler de etkili olmaktadır (Bülbül, Özipek ve Kalın, 2008: 31). Bu bağlamda, Türkiye’de gözlemlendiği kabul edilen parçalı Avrupa/AB algısını görebilmek için dönemsel ayrımlar kadar -kendi içlerinde homojen bir bütünü temsil etmeseler de- ülke siyasetinde söz sahibi olan siyasal ayrımları da dikkate almak gerekmektedir. Çünkü, var olan farklı Avrupa algılarının arka planında yatan, aslında, söz konusu siyasi oluşumların modernleşme, çağdaşlaşma ve Avrupalılaşıma kavramlarına karşı geliştirdiği görüşler ve politikalarıdır.

Politikalarını Türkiye’nin milli egemenliği ve siyasi bağımsızlığı üzerine kuran sol siyaset Avrupa’yı ‘modern ve kapitalist hayatın kültürel imgesi’ olarak resmetmekte AB’yi de küresel kapitalizm, küreselleşme ve emperyalizmin odak noktası ve iş dünyasının çıkarlarına hizmet eden bir yapı olarak sembolleştirmektedir (İnaç, 2004: 42-3). Bu anlayışa göre AT/AB ‘emperyalist devletler topluluğu, tekelci kapitalist dünyanın önde gelen temsilcisi ve Batı Avrupa’nın burjuva devletlerinin bir ürünüdür. Temelleri altı kapitalist ülke tarafından atılan bu birlik aynı zamanda Türkiye’yi sömürmek üzerine kurulan bir şirket olarak da yansıtılmaktadır (Çalış, 2004: 145-46). Politikasını emeğin sömürülmesi üzerine kuran bu oluşumların AB’yi de bu minvalde görmesi ve göstermesi yadırganmayacak bir gerçektir. Ancak, sol siyaset içinde gözlenen bu eğilim kendi içlerinde gözlenen algı farklılığı ile zamanla değişmeye başlamıştır. Özellikle son yıllarda AB’yi siyasi boyutu ile gören ve kendi savunduğu demokrasi, insan hakları, temel özgürlükler ve eşitlik gibi ilkelerin Türkiye’de yerleşmesi ve güçlenmesi için itici güç olarak kabul eden sol siyaset, radikal bir söylem değişikliğiyle, AB’yi demokrasi dışı siyaset ve uygulamalara karşı bir emniyet süpabı olarak algılama yolunu seçmiştir (Nas, 2001: 185).

Politikalarını milli egemenliğe, devletin birlik ve beraberliğine özel bir vurgu ile tanımlayan sağ siyaset ise AB algısını bu parametre çerçevesinde şekillendirmiş

ve Birliği '[ülkenin] ulusal egemenliğine ve milli değerlerine zarar verecek bir Hıristiyan Kulüp' olarak resmetmiştir. Bu görüşler çerçevesinde, sağ siyaset AB'yi on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı döneminde imparatorluğu zayıflatmak ve bölmek isteyen Avrupalı güçlerle paralel bir çizgide görmekte, Kopenhag kriterlerini yine Osmanlı döneminde Avrupalılar tarafından empoze edilen kanunlaştırma süreci ile eşit kabul etmekte ve hatta gümrük birliğini yine Osmanlı döneminde uygulanan kapitülasyonlar ve ekonomik ayrıcalıkların bir tezahürü şeklinde sunmaktadır (İnaç, 2004: 45). Yabancı kültürel gelenekler üzerine kurulu bu kurum Türk milletinin ekonomik, sosyal ve politik geleceğinin kaybı ve devletin sonu olarak tanıtılmaktadır (Çalış, 2004: 147-153).

Dini ve dinsel söylemleri siyasi görüşlerinin temel parametresi yapan siyasi oluşum ve partiler ise sağ ve milliyetçi görüşle birleşmekte ve AB'yi de dinsel motiflerle 'kolonyal, düşman ve Hıristiyan bir topluluk' olarak algılamaktadır (Helvacıoğlu, 1999: 41). Buna göre AT/AB farklı bir dine ve farklı medeniyet dünyasına ait yabancı bir kültürel sistem, diğer bir ifadeyle, Hıristiyan ülkelerini birleştirmek amacıyla kurulan bir 'Hıristiyan Kulübü' veya 'uluslararası organizasyon'dur (Çalış, 2004: 141). AB'ye karşı oldukça şüpheli ve çekimser yaklaşan bu siyasi görüşe göre Birlik, Yunan, Latin ve Hıristiyanlık üçgenine dayanan siyasi ve kültürel bir projedir (İnaç, 2004: 48). Bu genel argümanına rağmen, sol siyaset içinde gözlenen değişikliğe benzer şekilde, bu siyasi grubun AB algısında da zaman içinde bazı değişiklikler ortaya çıkmıştır. Özellikle son yıllarda demokrasi ve insan hakları gibi değerlerin güvencesi kabul edilen AB Türkiye'de farklılaştırılmış kimliklerin gelişmesinin ve korunmasının bir güvencesi olarak algılanmaktadır (Dağı, 2000: 151). Avrupa'yı demokrasi ve insan haklarının merkezi ve bu anlamda kendi siyasi gelecekleri için bir müttefik olarak algılayan bu kesim sözü edilen algıyı hem söylemlerinde hem de eylemlerinde ifade etmektedir (Helvacıoğlu, 1999: 29).

Sonuç

İmaj ve imgeler hadiselerin ve kişilerin zihin dünyamızda bıraktığı izler ve etkiler doğrultusunda söz konusu kişi ve olaylarla ilgili görüş ve yargılarımızın oluşmasında belirleyicidir (Canbolat, 2007: 2). Sosyal mesafe normları ve ilişkileri sınırlayan ve zorlaştıran öğeler olarak varlıklarını sürekli hissettirirler. Geçmişte yaşanan tecrübelerle oluşturulan; zamana, mekana ve kültüre bağlı olarak değişebilen bu yargı ve algılar bugünü şekillendirmede de etkili olduğu için yaratılan olumlu veya olumsuz imajın etkileri uzun süre devam etmekte, daha da önemlisi zaman içinde içselleştirilmektedir. Bu çerçevede, Türkiye ve AB arasında yaşanan

gerilim ve anlaşmazlık iki taraf arasında, görünürde coğrafya üzerinden yaratılan ancak özünde siyasi-kültürel-sosyal ve felsefi çağrışımları da içeren imgeler üzerinden sürdürülen bir rekabet ve çatışmadır.

Geo-politik konumu ve önemi soğuk savaş döneminde Türkiye'yi Avrupalı olarak nitelermeyi ve onun Avrupa orijinli kurum ve kuruluşlara üyeliğini desteklemeyi mümkün kılmaktaydı. Ancak, soğuk savaşın sona ermesi ile beraber Avrupalılığın tanımının değişmesi ve Türkiye'nin -AB dışında- Avrupa'da kurulan bölgesel örgütlerin bir üyesi iken AB üyeliğinin tartışılması sorunun özünün Avrupalı(lık) kimliği ve karşısında konumlandırılan Türkiye imgesi olduğunu açıkça göstermektedir. Coğrafi anlamda Türkiye'nin Avrupalı olup olmadığı Avrupalı devletler arasında verilen siyasi kararlara bağlıdır. Söz konusu karar ise tarihi ve coğrafi kriterler çerçevesinde yüzyıllar öncesinde oluşturulan Türk imajına dayanmaktadır. Sürekli olarak kültürel ve dini anlamda Avrupa'dan farklı, olumsuz bir Türk imgesi ve algısı yaratılmaktadır. Bu minvalde, Avrupa'daki Türk imgesi bir devamlılık gösterirken Türkiye'deki Avrupa/AB söylemi dış etkenlere, zamana, şartlara, siyasi ve iktisadi gelişmelere ve hatta siyasi aktörlerin konumlarına göre değişmektedir. Söz konusu değişkenler birbirinden tamamen farklı ve -hatta- birbiri ile çelişen AB söylemlerini, imgelerini ve algılarını ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede akla gelen ilk örnekler arasında 'aydınlanma-özgürlük-demokrasi-insan hakları timsali Avrupa', 'ilerleme ve uygarlık yolu Avrupa', 'zenginlik ve refah örneği AB', 'emperyalist, kolonyal, düşman güç Avrupa', 'Hıristiyan Kulübü olarak Avrupa', 'küresel güç ve siyasi ortak Avrupa' söylemleri ön plana çıkmaktadır (Helvacıoğlu, 1999: 197-198). Sözü edilen söylemler ve imgeler AB'nin aynı zamanda hem 'endişe kaynağı' hem de 'ilham kaynağı' (Bilgin, 2012: 112) olarak algılanmasının mümkün olduğunu göstermektedir. Coğrafi ve kültürel inşa süreci sürekli değişime açık olan Avrupa farklı efsaneler, hikâyeler, söylemlerle ve zaman zaman birbiri ile çelişecek tanımlarla temsil edilmeye devam edecektir. Hangi algının geçerli olacağını ise hem tarafların kendi içlerinde yaşadıkları gelişimler ve dönüşümler hem de zamanla karşılıklı olarak kurgulanan algıların birbirlerine karşı duruşlarında sergiledikleri ve takındıkları tavırlar belirleyecektir.

KAYNAKÇA

Agnew, J. (1998) *Geopolitics – Re-visioning World Politics*, New York, Routledge.

Akdemir, E. (2007) “Avrupa Aynasında Türk Kimliği,” *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 7 (1), 131-148.

Aydın, A. A. (2009) “Imagining the EU in the Turkish Mirror,” *Turkey’s Accession to the European Union – An Unusual Candidacy* içinde, der. C. Arvanitopoulos, Atina, Constantinos Karamanlis Institute for Democracy, 171-182.

Becan, P. (2007) *Influence of Orientalism on European Union-Turkey Relations*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Bilgin, P. (2012) “Turkey and EU/rope: Discourses of Inspiration/Anxiety in Turkey’s Foreign Policy,” *Review of European Studies*, 4 (3), 111-124.

Bilgin, P. (2007) “Only Strong States Can Survive in Turkey’s Geography: The Uses of ‘Geopolitical Truths’ in Turkey,” *Political Geography*, sayı 26, 740-756.

Bilgin, P. (2004) “A Return to ‘Civilisational Geopolitics’ in the Mediterranean? Changing Geopolitical Images of the European Union and Turkey in the Post-Cold War Era,” *Geopolitics*, 9 (2), 269-291.

Birand, M. A. (1990) *Türkiye’nin Ortak Pazar Macerası*, İstanbul, Milliyet Yayınları.

Bülbül, K., B. B. Özipek ve İ. Kalın (2008) *Aşk ile Nefret Arasında - Türkiye’de Toplumun Batı Algısı*, Ankara, SETA Yayınları.

Canbolat, İ. S. (2007) “İmaj-Gerçek ve İşlevsellik Bağlamında Eleştirel Bir Uluslararası İlişkiler Çözümlemesi Üzerine,” *Akademik Bakış*, 1 (1), 1-24.

Commission of the European Communities (1989) *Eurobarometer: Public Opinion in the European Community, Special, Racism, and Xenophobia*. Brüksel: Office for Official Publications.

Commission of the European Communities (1987), *Background Report*. Brüksel: Office for Official Publications. ISEC/B9/87.

Çalış Ş. (2004) *Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, Ankara, Nobel Yayınları.

Çalış, Ş. (2002) "Turkey's Relations with the European Union from the Perspective of European Identity," <http://www.diplomaticobserver.com/EN/belge/2-89/turkeys-relations-with-the-european-union-from-the-pers-.html>, son erişim tarihi: 12.10.2012.

Dağı, İ. (2000) *İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye*, İstanbul, Boyut.

Delanty, G. (1995) *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, Londra, Macmillan.

Ertuğrul, K. (2001) "AB ve Avrupalılık," *Doğu-Batı*, sayı 14, 146-158.

European Parliament (2007) Women in Turkey Debate, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20070212+ITEM015+DOC+XML+V0//EN&language=GA>, son erişim tarihi 10.10.2012.

Fernández-Armesto, F. (2002) "A European Civilisation: Is there Any Such Thing?," *European Review*, 10 (1), 3-13.

Fontaine, N. (1999) Speech by Mrs. Nicole Fontaine - President of the European Parliament, European Council in Helsinki, Finland, on the 10 and 11 December 1999, http://www.europarl.europa.eu/summits/hel-pres_en.htm, son erişim tarihi: 25.10.2012.

Göle, N. (2006) "Europe's Encounter with Islam: What Future?," *Constellations*, 13 (2), 248-262.

Güveli, M. A. (2006) *Siyasi Tarihimizde Avrupa İmajı ve AB İlişkileri Üzerine Etkisi*, Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi.

Hay, W. A. (2003) "Geopolitics of Europe," <http://www.fpri.org/orbis/4702/hay.geopoliticseurope.html>, son erişim tarihi: 28.10.2012.

Hazır, M. ve G. Özkuk (mevcut değil) "Doğu Batı Tartışmalarına Bir Katkı Denemesi Gün Batımından Şafağa mı, Şafaktan Gün Batımına mı?," <http://dspace.khazar.org/jspui/bitstream/123456789/1258/1/intiqam%20m%20getirdiyi.pdf>, son erişim tarihi: 28.10.2012.

Helvacıoğlu, B. (1999) "The Paradoxical Logic of Europe in Turkey: Where does Europe End?," *The European Legacy: Towards New Paradigms*, 4 (3), 18-34.

İnaç, H. (2004) "Identity Problems of Turkey during the European Union Integration Process," *Journal of Economic and Social Research*, 6 (2), 33-62.

Jacobs, F. (2012) "Where is Europe," *The New York Times*, 9 January 2012, <http://opinionator.blogs.nytimes.com/2012/01/09/where-is-europe/>, son erişim tarihi: 29.10.2012.

Karlsson, I. (2009) *Turkey in Europe but not of Europe*, İstanbul, TESEV Publications.

Kastoryano, R. (2006) "Turkey/Europe: Space-border-identity," *Constellations*, (13, 2), 275-287.

Kuran Burçoğlu, N. (2004-2005) "Avrupa ve Avrupalılık," *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı 23, 9-20.

Lee C. ve R. Bideleux (2009) "'Europe': What Kind of Idea?," *The European Legacy*, 14 (2), 163-76.

Milliyet (1989) "Delors Sınır Bozdu," <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1989/09/29>, son erişim tarihi: 15.10.2012.

Mortimer, E. (1987) "A Culture Shock for Europe", *Financial Times*, 14.07.1987.

Murphy, A. B., Mark Bassin, David Newman, Paul Reuber ve John Agnew (2004) "Is There A Politics to Geopolitics?," *Progress in Human Geography*, 28 (4), 619-640.

Müftüler Baç, M. ve E. Taşkın (2007) "Turkey's Accession to the European Union: Does Culture and Identity Play A Role?," *Ankara Review of European Studies*, 6 (2), 31-50.

Nas, Ç. (2001) "Turkish Identity and the Perception of Europe," *Marmara Journal of European Studies*, 9 (1), 177-190.

Neumann, I. B. (1999) *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formatio*, Manchester, Manchester University Press.

Öniş, Z. (1999) "Turkey, Europe and Paradoxes of Identity: Perspectives on the International Context of Democratisation," *Mediterranean Quarterly*, 10 (3), 107-136.

Öymen, O. (2007) "Turkish Foreign Policy: Current Challenges," <http://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=1117>, son erişim tarihi: 15.10.2012.

Rettman, A. (2004) "Turkey can never be European, German Politician Says," <http://euobserver.com/enlargement/19638>, son erişim tarihi: 15.10.2012.

Rumelili, B. (2011) "Turkey, Identity, Foreign Policy, and Socialization in a Post-Enlargement Europe," *European Integration*, 33 (2), 235-249.

Sabah (1995a) "Merhaba Avrupa," <http://ataum.ankara.edu.tr/images/29b.jpg>, son erişim tarihi: 12.10.2012.

Sabah (1995b) "Artık Avrupalıyız," <http://ataum.ankara.edu.tr/images/30b.jpg>, son erişim tarihi: 12.10.2012.

Sever, A. (1997) "AB'den 'Medeniyet Farkı' Gerekeci," *Milliyet*, 06.03.1997, <http://www.milliyet.com.tr/1997/03/06/dunya/medeniyet.html>, son erişim tarihi: 12.10.2012

Sever, A. (1996), "Türkiye Bastırıyor, Avrupa Kaçıyor", *Milliyet*, 10.12.1996, <http://www.milliyet.com.tr/1996/12/10/yazar/sever.html>, son erişim tarihi: 12.10.2012

Stone, L. A. (2002) "Late Ottoman and Modern Turkish Perceptions of Europe: Continuity and Change," *Turkish Studies*, 3 (2), 181-199.

Şirin, İ. (2006) *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Ankara, Lotus Yayınevi.

TBMM (1970), *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 3, 9, 253-254, www.tbmm.gov.tr.

TBMM (1964), *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 1, 245, 80-90, www.tbmm.gov.tr.

The Economist (2004) “The Impossibility of Saying No,” <http://www.economist.com/node/3195754>, son erişim tarihi 12.10.2012.

Turkish Weekly (2009) “Sarkozy and Merkel Questioned Turkey's European Identity in NATO Summit,” <http://www.turkishweekly.net/news/71644/sarkozy-and-merkel-questioned-turkey-39-s-european-identity-in-nato-summit.html>, son erişim tarihi: 12.10.2012

Velikonja, M. (2005) *Eurosis – A Critique of the New Eurocentrism*, Ljubljana, Peace Institute.

Yapp, M. E. (1992) “Europe in the Turkish Mirror,” *Past and Present*, 137 (1), 134-155.

Yurdusev, N. A. (1997) “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği,” *Türkiye ve Avrupa* içinde, der. Atilla Eralp, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 17-85.